

Emancipácia a ženské hnutie v Uhorsku (Možnosti a výsledky nových výskumov)

Gabriela Dudeková, histgdud@savba.sk

DUDEKOVÁ, Gabriela. Emancipation and women's movement in Hungary (Outcomes of the recent research and the options for the future). *Individual and Society*, 2006, Vol. 9, No. 4.

The recent historic research of the women's movement in Slovakia changes the traditional image of its conservative character and small influence in the society. Taking into account the broader view of the whole Hungary, the research changes significantly the image and periodisation of the Slovak women's emancipation process. In comparison with the results of Hungarian, Czech and Austrian historiography, the multiple common milestones and personalities are demonstrated. Women from Slovakia constituted the element of fairly mature women's movement of Hungary, which was divided on the edge of 19th and 20th centuries into several streams by the way of thinking (Christian-social, social-democratic, radical). Nationalism significantly inspired the women's movement and women's emancipation in the Habsburg monarchy. On one hand, women got the better access to the education, and opened the way to the politics, on the other, nationalism limited the women; they were supposed to act in public and politics only in the interest of the nation and as a companion of a man. Although the Slovak politicians incorporated the voting rights for women in the 1913 election programme, the happenings around establishment of the Czecho-Slovak Republic have proven that they did not consider the real political decisional power for women. The final break in the women's emancipation was brought by the new Czecho-Slovak Republic in 1918, which was based on democratic foundations and equality of genders anchored in the constitution.

Hungary. Emancipation. Women's movement.

„Nám na Slovensku, hoci sme v prostredí Európy, prichodí pozeráť sa na ňu [ženskú otázku] s akéhosi oddialeného stanoviska, preto, že u nás vlastnej, korenej ženskej otázky nebolo, lež jej vlny len od vonku nás zasiahly. [...] Korenej ženskej otázky sme tu nemali z viacerých príčin, hlavne však preto, že u nás pre ňu nebolo pôdy. [...] Dostavila sa k nám od vonku. A síce opačným poriadkom: najprv ako hotový fakt so svojimi novými, už do života vovádzanými vymoženosťami pre ženské, ku ktorým podľa cudzích vzorov hneď počalo sa prispôsobovať i ďalej sa prispôsobuje uhorské školstvo - a až za tým pokulhávajúc, pomaly dochádza k nám bližšia známosť o nej, o jej vnútornej podstate. Že ani potom veľkého ruchu nenarobila, medzi naše ženy hlbšie nevnikla, to vysvetlí sa práve horeuvedenými okolnosťami, ktoré, ako už rečeno, od počiatku nedodaly jej primeranej pôdy. I bezpochyby tiež tými okolnosťami dá sa aspoň zpolovice vysvetliť, že u nás so strany mužských bola ešte nepriateľskejšie odmietaná, ako inde - nakoľko sa predsa zjavila.“^[1]

Takto zdôvodňuje situáciu "ženskej otázky na Slovensku" jedna z najväčších autorít slovenského ženského hnutia Elena Maróthy - Šoltésová. Ešte aj v roku 1913 dospieva k záveru, že žena síce môže prekročiť pole pôsobnosti rodinného kruhu, ak to vyžadujú okolnosti - najmä ak sa nevydá a je z existenčných dôvodov nútená zamestnať sa. Emancipačné požiadavky ženských hnutí, ktoré sa už podarilo dosiahnuť, teda vzdelanie a akceptovanie určitých profesií pre ženy, pokladá za pozitívne. Hlavné

poslanie ženy však má zostať tradičné, má naplňovať rolu manželky a matky v duchu kresťanskej morálky. Ženské hnutie nie je povolaneé túto „prirodzenú najvyššiu úlohu“ ženy narúšať, ale skvalitňovať: „A tu ešte treba zdôrazniť, že zdravé ženské hnutie nejde len za tým, vymáhať ženám vzdelanosť, aby mohli prijímať nové povolania, ale čím dial viac pozornosti a usilovania vynakladá, aby sa ony vo svojich dosavadných, pôvodných úlohách a povinnostiach, ktoré vždy im ostanú najbližšími, utvrdily a zdokonalily, menovite ako matky, vychovávateľky a ako gazdiné, zavedovateľky domácností.“^[2]

Ak porovnáme uvedené tvrdenia a spôsob argumentácie s programovým článkom Pavla Hečka o poslaní ženy v Letopise Živeny z roku 1872, zdá sa, že v priebehu troch desaťročí nedošlo v názoroch na postavenie ženy v slovenskej spoločnosti k takmer žiadnej zmene. Z pozície evanjelického kňaza predstavovali Hečkove názory morálny imperatív, adresovaný v prvom rade ženám, obracal sa však aj na mužov: „[...] hovorí a píše sa mnoho za našich časov o tak rečenej emancipácii žien, to jest o osvobodení jich zpod mužského opanovania (supremacie) v živote verejnom, a tak o úplne rovnej oprávnenosti jejích s mužmi vo všetkých občianskych otázkach a záležitostiach. Snáď budú aj takí rojčitelia, čoby radi osvobodit' ženské aj zpopod podriadenosti manželskej a domácej, čoho však nesmysel a protikresťanské snaženie, každému do oču biť musí. [...] Česť všetkým hodným ženám a blahodarenie jim za jejích manželské, materinské, hospodárske, občianske, vlastenecké a národné cnosti, ale ponevác jich sám Bôh mocou svojích premúdrych, prírode daných zákonov a mocou svojej v svojom Božom slove zjavenej vôle, nie k verejnému a hlučnému, ale k tichému a súkromnému životu určil, nechajme jich pôsobiť v tom jejích krásnom a požehnanom úkole, jaký jim vyznačit' ráčil ten najvyšší a najlepší Riaditeľ ľudských osudov, a o nich samých, pakli vychované sú v duchu kresťanskom, môžeme veriť, že s týmto svojím určením úplne spokojné budú.“ Hečko nepopiera ženám možnosť profesijne pôsobiť aj mimo rodiny, považuje to však za mimoriadny stav: „Každá ženská môže zastávať taký verejný úrad, ktorý neprotiví sa jej nežnej a spanilej ženskej povahe, pokiaľ žije v svobodnom, panenskom alebo vdovskom stave. Ináč má sa ženská povždy pohybovať na poli súkromnej, domácej činnosti, a vo všetkých slušných veciach má byť poddaná mužovi, jakožto svojmu manželovi, lebo keď to, jako vyššie rečeno, samo kresťanstvo požaduje, ono tu musí viacej rozhodovať, nežli všetka mužská, iste len dočasná, lebo skúsenosťou nezaručená liberálnosť.“^[3]

Okrem zásad kresťanskej morálky, ktoré zakotvovali dominantné postavenie mužov v rodine i spoločnosti, je pre obraz ideálnej Slovenky príznačný ďalší dôležitý prvok. „Národné poslanie“ žien predstavuje súčasť ženského ideálu a normy ženskosti prinajmenšom od 40. rokov 19. storočia, a to nielen v slovenskom prostredí. Ku kresťanským cnostiam mravnosti, k role manželky a matky, pričlenili úlohu vychovávateľky budúcej generácie v národnom duchu a jazyku predstaviteľa prakticky všetkých národných hnutí v habsburskej monarchii. Nacionalizácia spoločnosti prisúdila novú dôležitú úlohu aj žene, čím ju - uznaním potreby kvalitného vzdelania - čiastočne vymanila z dovtedy predpísanej pasívnej roly v súkromí domácnosti. Dôležitosť vzdelávania ženy ako upevňovateľky konfesionalnej identity uznávali už reformné náboženské ideové prúdy jansenizmus a pietizmus, prelomové je tiež osvietenstvo s ambíciou šíriť gramotnosť bez ohľadu na pohlavie.^[4]

Až požiadavka kvalitnej národnej výchovy detí definitívne otvorila ženám prístup k vzdelávaniu a k aktívnejšej účasti vo verejnom politickom živote.^[5] Nárast počtu žien, zamestnaných mimo rodinného hospodárstva, ako jeden zo sprievodných javov industrializácie a celkovej modernizácie spoločnosti, bol ďalším argumentom, prečo má žena získať odbornú kvalifikáciu. Práve problém existenčného zabezpečenia nevydatých žien bol všeobecne považovaný za prvoradú príčinu „ženskej otázky“ a feminizmu. Zamestnanie žien z tohto dôvodu sa akceptovalo, považovalo sa však za vybočenie zo zaužívanej normy. Základné poslanie a životný cieľ každej ženy sa mali realizovať v prvom rade naplňaním úlohy dobrej manželky, matky a vlastenky. Podľa predstaviteľov slovenského národného hnutia malo byť miesto ženy po boku manžela, nikdy nie proti nemu. Ak teda Slovenky vyzývali, že majú prejavovať národné cítenie, vstúpiť deťom národného ducha, aktívne podporovať a neskôr aj spoluorganizovať národné podujatia, malo to byť pod tûtorstvom muža. Aj v „boji za zachovanie národa“ mali kráčať iba spoločne.

Napriek určitej recepcii liberálnejších názorov na postavenie žien v spoločnosti, dôrazne formulovaných predovšetkým v súvislosti s úvahami o rozšírení volebného práva roku 1905 v Uhorsku, sa v slovenskom prostredí zdôrazňovali najmä konzervatívne predstavy staršej generácie politikov martinského centra, ktoré udávalo hlavný tón slovenskej politiky. Podobne ako nepripúšťalo diskusiu o potrebe modernizovať politickú prácu, striktné zotrvalo na tradičných predstavách o životnom poslaní žien v domácnosti, v kruhu rodiny.

Z uvedených vehementne prízvukovaných postojov sa tradične odvodzuje záver, že na Slovensku bola všeobecne nepriaznivá klíma voči emancipačným snahám žien. Podobným pohľadom bola poznačená veľká väčšina príspevkov slovenskej historiografie na túto tému. Zdôrazňovali sa predovšetkým vyslovene

konzervatívne postoje Svetozára Hurbana Vajanského a Ľudmily Podjavorinskej, hoci sa kládli do opozície voči existujúcim radikálnym názorom (predovšetkým Hany Gregorovej). Dobová optika, ale aj ďalšie dôvody – najmä úzko vymedzený rámec, zameraný iba na slovenskú intelektuálnu a politickú elitu – spôsobili, že sa vžil obraz, ktorý podčiarkuje jednoznačne konzervatívny a voči požiadavkám ženskej emancipácie nepriaznivý charakter slovenskej spoločnosti a jej predstaviteľov. Liberálnejšie a radikálnejšie názory, ak sa aj spomínali, boli považované za ojedinelé a z hľadiska ich vplyvu marginálne.

Pritom hlbšia analýza dobového diskurzu zachytáva významové posuny vo vnímaní ženskej emancipácie, najmä v druhej polovici 19. storočia. Odhalí širšie spektrum názorov, i zmenu postojov jednotlivcov v priebehu ich života. Paušalizujúce závery nesporne vyplývajú aj z nedostatočného spracovania dejín postavenia žien a ženskej emancipácie, vrátane ženského hnutia na Slovensku. Doteraz sa výskum sústreďoval takmer výlučne na aktivity najznámejších spolkov a časopisov (najmä Dennice a Živeny), ako aj niektorých predstaviteľiek slovenského ženského hnutia. Z kontaktov s inými prúdmi ženského hnutia bolo zaujímavé predovšetkým rozvíjanie československej vzájomnosti. Naše poznanie zostávalo (a do určitej miery stále zostáva) ohraničené a ovplyvnené závermi prvej autorky dejín Živeny Štefany Votrubovej, že v slovenskom prostredí ženské hnutie v podstate neexistovalo.^[6] Nové výskumy ženského hnutia, právneho postavenia žien, vzdelávania a ďalších javov v procese modernizácie spoločnosti nás podnietili formulovať viacero záverov, ktoré čiastočne korigujú doterajšie predstavy o charaktere ženského hnutia a emancipácie žien v Uhorsku v dlhom 19. storočí.

Konzervativizmus slovenského prostredia

Diskusie o mieste a poslaní žien v spoločnosti, predovšetkým z prelomu 19. a 20. storočia, charakterizuje už výrazná názorová diferenciácia, celé spektrum rôznych názorov i ideových prúdov. V staršom období sa predstavy, prezentované v slovenskej literatúre a tlači, dokázali zhodnúť na východisku, že šťastie a zabezpečenie nachádza žena v kruhu rodiny. Na prelome storočí však ani slovenské prostredie nebolo voči ženskej emancipácii (vnímanej ako problém zamestnávania a vzdelávania žien) naladené tak jednoznačne konzervatívne, ako boli formulované oficiálne postoje martinského centra slovenskej politiky. V očiach staršej, avšak stále rozhodujúcej generácie slovenskej politiky, predstavovali príliš samostatné aktivity žien nebezpečenstvo ďalšieho drobenia „národnej jednoty“. Z trieštenia národných síl boli obviňované liberálnejšie orientované prúdy mladej angažovanej slovenskej generácie (okolo časopisu Hlas, Prúdy), ktorých predstavitelia žiadali nielen modernizovanie a liberalizáciu postojov martinského vedenia slovenského politického života, ale presadzovali oveľa ústretovejšie postoje voči emancipácii žien. Za jednu z najradikálnejších sa považovala požiadavka akceptovať zamestnanú a politicky angažovanú ženu, s ktorou vystúpilo sociálnodemokratické hnutie. V konkurencii a politickom zápase rozličných ideových prúdov, vrátane feminizmu, zostával pre slovenskú politickú a intelektuálnu elitu prvoradý „národný záujem“.

Domnievame sa (nielen) preto, že navonok prezentovaný konzervativizmus predstaviteľiek slovenského ženského hnutia bol do určitej miery premyslenou taktikou, a nie vždy ich vnútorným presvedčením. Z osobnej korešpondencie a memoárov vyplýva, že – poučené skúsenosťami z negatívnych ohlasov a reakcií, predovšetkým konzervatívneho martinského centra – artikulovali požiadavky emancipácie s ohľadom na to, ako ich prijme mužská verejnosť. Neustále pociťovali potrebu artikulovať, že sa nestotožňujú s radikálnymi feministkami typu anglických sufražetiek a vyhlasovať, že zotrávajú na pozíciách tzv. umierneného feminizmu. Taktika „drobných krokov“ bola dôležitá aj z iného dôvodu. Osvedčeným prostriedkom odmietania požiadaviek emancipácie žien bolo totiž morálne znevažovanie, ironizovanie a výsmech. Mimoriadne účinne dokázalo pôsobiť spochybňovanie morálky a obviňovanie z porušovania kresťanských cností, ktoré obzvlášť pre ženy znamenalo spoločenský biľag.

Neplatia ani predpoklady o izolovanosti a malej informovanosti Sloveniek o modernom feminizme. „Je zaujímavé, že u nás ťažko bolo počuť priaznivého slova o ženskej otázke, výsmechy po novinách boli priamo odstrašujúce a slovenská žena jednako len tušila v nej niečo vážneho, tiahlo ju k nej, zaujímala ju; i Elena Maróthy Šoltésová píše o tom: ‘Tak my Slovenky vo svojich stiesnených pomeroch akosi len od boku, ale vždy so záujmom dávaly sme sa na vývin ženskej otázky a najživšie nás zaujímalo hnutie českých žien’“, zdôrazňovala Gregorová.^[7] Napriek tomu, že slovenské ženské hnutie hlásalo potrebu získať do svojich radov príslušníčky robotníctva a roľníctva, prezentovali meštiansky model ženskosti a rodiny, v ktorom ústredným motívom bola „služba národu po boku muža“. Preberalo tým a do určitej miery konzervovalo zmes tradičných stereotypov o poslaní ženy, nerozlučne spojených so záujmami národnej politiky.

Radikálna Hana Gregorová, ktorá sa vymykala dobovým konvenciam, si vo svojom pokuse o historický

prierez emancipácie žien ako prvú a hlavnú položila otázku: „Je Slovenka účastná národného obrodzenia?“ Aj ona prijala vžitú dobovú argumentáciu, podľa ktorej mohla žena dosiahnuť rovnocenný post a zásluhy vo verejnom živote iba po boku muža a v spoločnom presadzovaní národných záujmov. V reálnom živote však práve Gregorová proti tomuto chápaniu pasívnej roly ženy protestovala a narážala na nepriazeň bezprostredného okolia. Jej životné skúsenosti, pretavené do memoárov, ilustrujú zotrvačnosť dobových noriem i skutočnosť, že nositeľkami antifeministických názorov boli často ženy: „Prečo bol zanedbávaný rozvoj väčšej polovice národa? Samostatnejší názor ženy bol považovaný za extrém a každý jej smelší a odvážnejší pohľad do života za nemravný. Prečo? Veď sme mali dobrých, vzdelaných mužov, ktorí prví by boli mali podporovať ušľachtile každú dobrú snahu ženy, ako to robili John Stuart Mill, Masaryk, prví ruskí revolucionári a iní. Prečo? Mali sme už spisovateľky, horlivé ženy z ľudu, ktoré veru mohli budiť dôveru a mali sme kladné zjavy z minulosti, Miloslavu Lehotskú, Annu Jurkovičovou, na ktoré mohla byť nadviazaná tradícia. Áno, všetko je pravda, ale na jasné zjavy padá tieň, i na mnohé ženy okrem tých, ktoré som pred chvíľou pochvalne spomenula. Neželali si zmenu. Bolo pohodlnejšie spoliehať sa na mužov a nežiť samostatným životom, nezúčastňovať sa na boji národa činne, zodpovedne. Bohužiaľ je smutné si priznať, že nevedomelá žena bola snád' väčšou utlačovateľkou a nepriateľkyňou inteligentnej ženy ako muž. Predovšetkým sestra, ak nebola rovnakého zmýšľania, dlhý rad tiet a potom až brat, otec, muž, ktorí či už z nežnosti, gavalierstva, či z otcovskej lásky bývali zhovievavejší k odbočovaniu z vychodenej cesty. Nechcem tým povedať, že by predpojatý, zaostalý muž nebol obmedzoval ženu v jej najušľachtilejších a ľudsky najoprávnenějších snahách, ale fakt je, že jeho hlavnou spolupracovníčkou v tomto temnom boji proti sebe samej bola práve žena nevedomelá, zaostalá. Spolu odsudzovali tú, ktorá nebola spokojná s utváraním života vôbec, ale najmä života ženy, a ktorá pred sebou videla veľký cieľ: zdokonaľovať to, čo vlastným pričinením a prírodou jej bolo dané“.[8]

Diskurz o poslaní žien v rodine, spoločnosti a národnom hnutí nadobudol celkom novú kvalitu v období tesne pred prvou svetovou vojnou. Nové názory na emancipáciu žien, ktoré sprostredkúvali od 90. rokov hlasisti, sa radikalizovali. Ovplyvnili ich dlhotrvajúce snahy o demokratizáciu politického systému a reformu volebného práva, v ktorých sa už vážne uvažovalo o jeho sprístupnení ženám. V slovenskom prostredí rozvírila debatu najmä Gregorovej poviedková kniha *Ženy a jej polemika s Podjavorinskou*. Viacerí autori (napr. Ján Lajčiak, Ivan Lilge a ďalší) a čoraz viac autoriek otvorene formulovali kritiku domácich pomerov a návrhy na ich zlepšenie, slovenskému prostrediu vyčítali hlavne nedostatočnú reflexiu moderného feminizmu.[9] Postupne sa darilo modifikovať predstavy i postoje, ktoré – opäť slovami Gregorovej – uznávali emancipáciu ženy, iba ak bola v súlade so záujmami muža a národa: „Služby ženy na národnom poli v medziach 'skromnosti, nevýbojnosti' boli našimi mužmi cenené, to uznávam, ale keď si žiadala práva osobného vzdelania, rozvoja vlastnej bytosti, hoci o individuálne práva bojujúce ženy prizvukovali, že chcú i povinnosti, a [že] pravú emancipáciu ženy vidia v prehlbovaní bytosti, v rozvoji ducha, čo národu len prospieť môže, boli zakrikované, retrográdnym duchom na pranier stavané. Proti samozrejším, z úprimnej duše prýštiacim snahám žien brojilo sa v 'Národných Novinách' a v spoločnosti, bohužiaľ i zo strany žien samých.“[10]

Emancipácia žien v uhorskom kontexte

Ak opustíme rámeč slovenského prostredia, zužovaného spravidla na slovenskú politickú a intelektuálnu elitu, ukáže sa nám oveľa diferencovanejší obraz ženského hnutia a do iného svetla sa dostanú aj dejiny ženskej emancipácie. V multikultúrnom prostredí Uhorska existovalo popri sebe široké spektrum názorových, etnických, konfesijných a politických skupín. Podobne pestrá bola aj skladba ženských spolkov v 19. storočí: katolíckych, evanjelických, židovských, nemeckých, maďarských, slovenských atď., i v rôznych vzájomných kombináciách. Väčšina ženských združení mala charitatívno-sociálne zameranie. Keďže navonok neartikulovali požiadavky zrovnoprávňovania žien, autori dejín ženských hnutí si ich všímali minimálne. Avšak práve dobročinné ženské spolky predstavovali dlho jediný priestor, v ktorom ženy mohli účinkovať samostatne vo verejnom živote a stali sa štartom pre ich profesionálnu realizáciu v oblasti zdravotníctva a sociálnej starostlivosti. Tieto aktivity žien sa nepriechli spoločenskej morálke, spoločnosť ich prijímala ako určité presunutie materskej roly z rodiny na verejnosť.[11]

Veľký význam má prítomnosť žien v profesijných a odborových združeniach, čo by si zaslúžilo podrobnejší výskum. Požiadavky, ktoré tu ženy predkladali, boli odrazom ich reálnej konkurencie voči mužom na trhu práce, a mnohí muži ju pocítovali ako ohrozenie. Úsilie o zrovnoprávnenie podmienok kvalifikácie a prijímania do pracovného pomeru, o zníženie rozdielov platových podmienok medzi mužmi a ženami i s tým spojená diskusia, by mohli detailnejšie odkryť reálne hranice emancipácie žien na trhu práce.

Dejiny ženského hnutia a emancipačného procesu žien v slovenskom prostredí sa spravidla skúmajú od 40. rokov 19. storočia v súvislosti s aktivitami štúrovcov a revolúciou meruôsmeho roku. V dobovej literatúre sa traduje podiel, nie však samostatná účasť žien v národnom hnutí, čo korešpondovalo s dobovým

ideálom ženy - manželky a vlastenky. Za začiatok ženského hnutia na Slovensku sa pokladá prakticky až vznik spolku slovenských žien Živena (1869). Ak vnímame dejiny emancipácie žien v širšom kontexte Uhorska, ktoré sú už v maďarskej historiografii pomerne dobre spracované[12], vystúpia do popredia mnohé neznáme - a aj pre slovenské dejiny spoločné - udalosti a osobnosti. Takmer nepoznaní sú viacerí autori príspevkov do debaty o postavení muža a ženy v období osvietenstva, i prvých projektov ženského vzdelávania. Autor dobového prehľadu dejín ženského hnutia v Uhorsku Andor Máday označil napr. za „priekopníka feministickej literatúry“ Jána Feješa[13], ako ďalšie osobnosti, významné pre dejiny ženskej emancipácie, uvádza Michaela Inštorisa Mošovského, Teréziu Brunsvikovú a ďalších.[14] Niektorých z nich už slovenská historiografia uznala za svojich, patria do nej aj ostatné osobnosti - spisovatelia a učitelia, autori spisov o výchove a úlohe žien.[15] A nielen preto, že mnohé boli činné na území Slovenska alebo tu publikovali svoje spisy, ale pretože pôsobili v jednotnom právnom, politickom a spoločenskom rámci historického Uhorska.

Pri takomto pohľade sa mení aj periodizácia dejín zrovnoprávňovania žien. Prvá etapa sa kladie do obdobia osvietenstva, ktoré prinieslo nové úvahy o tom, či z prirodzenej rovnosti ľudí vyplýva aj rovnocenné postavenie žien. Za dôležitý míľnik sa pokladá anonymný spis, predložený roku 1790 uhorskému snemu, ktorý v mene žien žiadal, aby sa mohli zúčastňovať na jeho zasadaniach.[16] Pre ďalšie obdobie sú rozhodujúce prvé pokusy o vznik dievčenských škôl a nacionalizácia spoločnosti. Osobitný medzník predstavuje revolúcia 1848/49, v ktorej ženy - už v duchu maďarského nacionalizmu - vystúpili s požiadavkami na určité politické zrovnoprávnenie s mužmi.[17] Uhorsko pred prvou svetovou vojnou charakterizuje diferencovaná a široká sieť pomerne vyspelého ženského hnutia a dievčenského školstva všetkých stupňov až po univerzitné štúdium (od decembra 1895 smeli študovať ženy medicínu, farmáciu a disciplíny na filozofickej fakulte). Celkovo môžeme povedať, že etapy ženského vzdelávania i emancipačného procesu žien sú v celouhorskom a slovenskom prostredí takmer totožné. Aj pri komparácii základnej periodizácie s českým a rakúskym prostredím sú iba malé odchýlky. Využitie výsledkov maďarskej, českej a rakúskej historiografie je nesporným prínosom i výzvou na ďalší výskum.

Vnímanie ženského hnutia v kontexte Uhorska ukazuje, že na prelome 19. a 20. storočia existovali v celouhorskom rámci inštitucionalizované prúdy pomerne vyspelého ženského hnutia, do ktorého sa zapájali aj ženy z územia Slovenska. Organizácie sa členili podľa názorovej a politickej orientácie, časť tvorili profesijné organizácie. Najstarší a najpočetnejší z troch hlavných ideových prúdov uhorského ženského hnutia bol konzervatívny kresťansko-socialistický prúd[18] pod silným vplyvom a s podporou katolíckej cirkvi. Početné miestne spolky, najmä patronážske (Patronage), vytvorili v roku 1896 celoštátnu strešnú organizáciu Katolícky krajinský zväz ženských spolkov.[19] Ďalšie organizácie pôsobili tiež celoštátno: Krajinský zväz katolíckych žien v domácnosti (1907), Sociálna misijná spoločnosť (1909), Krajinský zväz katolíckych úradníčok (1909).[20] Mnoho členiek, ale aj časť najvýznamnejších funkcionariet, pochádzalo z územia Slovenska alebo na ňom. Medzi inými Šarlota Geötze, rodáčka z obce Bačka v Trebišovskom okrese, stredoškolská profesorka, ktorú r. 1892 poverili založením štátnej meštianskej školy v Komárne, kde potom pôsobila ako riaditeľka. Z Košíc pochádzala Margit Slachta, ktorá sa stala prvou ženou, zvolenou do maďarského parlamentu.

Sociálno-demokratický prúd ženského hnutia sa formoval postupne v rámci sociálnodemokratickej strany Uhorska po jej založení v roku 1890. Veľkým impulzom pre jeho rozvoj sa stal rozmach odborového hnutia v 90. rokoch, keď do odborov začali postupne prijímať aj ženy. Zhruba od roku 1900 sa v rámci strany začali utvárať najprv neformálne skupiny žien, ktoré r. 1904 vytvorili osobitný Uhorský spolok robotníčok s tlačovým orgánom Robotníčka (Nőmunkás). Jej redaktorkou sa stala Mariska Gárdos, predsedníčkou manželka dlhoročného sekretára strany Szerena Buchinger, rod. Ladányi. Hoci sociálnodemokratická strana oficiálne presadzovala požiadavku všeobecného volebného práva, vrátane žien, museli sa ženské organizácie v rámci nej podriaďovať rozhodnutiam vedenia, takže „triedne“ záujmy zostali nadradené ženským.[21]

Najradikálnejší feministický smer predstavoval liberálny, tzv. radikálny občiansky prúd ženského hnutia, ktorý prezentovalo tzv. Feministické združenie (Feministák Egyesülete), založené v roku 1904.[22] Od začiatku bolo priamo napojené na medzinárodné ženské organizácie. Impulzom na jeho vznik bola účasť Rosiky Schwimmer a Vilmy Glücklich na 2. kongrese Medzinárodnej rady žien (ICW) v Berlíne v lete 1904, na ktorom sa sformovalo Medzinárodné združenie za volebné právo žien (IWSA) a Feministické združenie sa stalo jeho uhorskou pobočkou. Od začiatku sa prezentovalo ako spolok s „najradikálnejšími feministickými tendenciami“[23] s cieľom presadiť radikálny feminizmus v Uhorsku prostredníctvom žien, ale aj mužov. Muži tvorili cca 20 % jeho zakladajúcich členov, na ich podnet a z ich radov vzišla iniciatíva na založenie Ligy mužov za volebné právo žien (v Uhorsku vznikla roku 1910). Hoci počtom členov sa tento smer ženského hnutia nemohol porovnávať s kresťansko-konzervatívnym, jeho agilná práca a medzinárodné kontakty zaručovali vplyv a neustálu pozornosť verejnosti.

Bližší pohľad na jednotlivé prúdy a spolky odhalí kontakty žien z územia Slovenska i Sloveniek a ohlasy v regionálnej tlači. Táto oblasť ešte iba čaká na ďalší výskum. V súvislosti so sociálnodemokratickým hnutím sú zaujímavé aktivity žien v Bratislave, najmä v rámci v spolku Napred. Aktívne tu pôsobila Elsa Grailich, ktorá udržiavala kontakty s rakúskym sociálnodemokratickým ženským hnutím, vrátane jej vedúcej osobnosti Adelaide Popp.[24] Stredoškolská profesorka a výkonná podpredsedníčka Feministického združenia (prvá žena - študentka na budapeštianskej univerzite) Vilma Glücklich pochádzala z Nového Mesta nad Váhom. Tu mala sídlo jeho tzv. Hornouhorská pobočka. Výskumy v archíve Feministického združenia i jeho časopisov (A Nő és Társadalom, A Nő) ukazujú, že združenie malo členky aj z územia Slovenska, i ďalšie zaujímavé okolnosti. Napr. predsedkyňa uvedenej pobočky v Novom Meste Berta Engel bola jednou z piatich delegátok Feministického združenia na medzinárodnom kongrese žien v Kodani (1906). V Nových Zámkoch sídlil špeciálny výbor pre starostlivosť o deti a mládež. Združenie organizovalo pravidelne prednášky v Bratislave, Trenčianskych Tepliciach, Rajci, Piešťanoch, Spišskej Novej Vsi a v ďalších mestách a získavalo si tak priaznivcov i priamych členov. V súvislosti s medzinárodným kongresom žien v Budapešti zavítali roku 1913 na územie Slovenska najvýznamnejšie osobnosti ženského hnutia, medzi inými Carrie Chapmann Catt a Aletta Jacobs.[25]

Čo sa týka kontaktov slovenského ženského hnutia s Feministickým združením, potvrdila sa existencia vzájomných korešpondenčných i osobných kontaktov. Nemožno teda hovoriť, že by boli bez vzájomných informácií a vplyvu.[26] Charakter ich vzťahov nebol výhradne kontroverzný (ako napr. v súvislosti s budapeštianskym kongresom žien roku 1913), zostal však rozporuplný.

Osobitne zaujímavá (a zatiaľ len čiastočne objasnená) je otázka stykov Hany Gregorovej s členkami Feministického združenia. Otázne zostávajú okolnosti, za ktorých sa H. Gregorová stala jeho členkou.[27] Táto skutočnosť nebola doteraz známa, Gregorová ju vo svojich memoároch (ani v ich pôvodnom neupravenom rukopise) nespomenula. Na jednej strane sa o Feministickom združení vyjadrila, že „nijaká spolupráca ženského hnutia medzi nami nikdy nebola”, [28] na strane druhej písala o korešpondencii s jeho funkcionárkami a svojej prednáške v Budapešti. Gregorová priznala určitú spoluprácu s členkami Feministického združenia, prevažovali v nej však viac rozpory, než možná spolupráca. Návštevu predstaviteľiek združenia v Martine a epizódu s publikovaním jej článku v časopise A Nő zhodnotila ako vyvrcholenie vzájomných maďarsko - slovenských rozporov.[29]

Národné verzus „ženské“ záujmy

Podobne ako slovenskú politiku, charakterizovala slovenské ženské hnutie snaha dištancovať sa od všetkého, čo považovali za praktickú realizáciu národnostnej politiky Uhorska, teda od školstva a celouhorských organizácií. Slovenky sa orientovali v prvom rade na české ženské hnutie, jeho predstaviteľky a časopisy. Nesúhlasný a nedôverčivý postoj voči uhorskej politike a vládnym inštitúciám mali spoločný. Na jednej strane uznávali určité pokroky, dosiahnuté v oblasti emancipácie v Uhorsku, najmä utváranie siete odborných škôl pre ženy, relatívne priaznivejšie postavenie žien v uhorskom práve i agilnú činnosť uhorských ženských spolkov. V pozícii nedominantného národa - českého a analogicky aj slovenského - považovali za prvoradé presadzovať národné práva. Na tom sa, aj napriek niektorým ideovým rozporom, zhodli všetky prúdy vyspelejšieho českého ženského hnutia. V tomto duchu posudzoval hnutie a snahy o zrovnoprávenie žien v Uhorsku český časopis *Ženský svět*, ktorý mal bezprostredný vplyv na slovenskú Dennicu a Živenu. V článkoch, v ktorých charakterizoval emancipáciu a hnutie žien v Uhorsku, s určitou dávkou uznania uvádzal, že uhorská „vláda, dychtíva jsouc, aby povznesen byl malý poměrně národ maďarský, jeho ženám všemožně pomáhá, cestu jim urovnávajíc a zákonem překážky odstraňujíc.“ Nasleduje však striktné vymedzenie a formulovanie jednoznačného politického stanoviska: „Každou přítelkyni pokroku těší zajisté úspěchy dosažené dcerami jiné země, my z činů Maďarek radovali bychom se ještě více, kdybychom za touto září neviděli v pozadí temný mrak národní nevráživosti. Zákony plnoletou uherskou poddanou učinily téměř rovnou muži, ke všem povoláním způsobilou - ale jen tenkrát, je-li maďarské národnosti, pro Slovenku, Rumunku výhoda ta neplatí.“ A vzápätí zdôvodnil toto svoje stanovisko, v ktorom povýšil národné ciele nad spoločné záujmy zrovnoprávenia žien: „Otázka ženská dosud příliš úzké má obzory, aby dovedla se postavití na stanovisko všelidské; snad kdysi v daleké budoucnosti tají se doba, kdy ženy pracující na vlastním povznesení a zvelebení budou zároveň apoštolkami opravdového míru a klidu, hlasatelkami oné spravedlivosti ideální, která každému jednotlivci, kmeni i národu činí po právu.“ Záverečný citát je akýmsi zhusteným hodnotením i mottom oboch článkov, ktoré - hoci hovoria o pomeroch v Uhorsku - nesú príznačný názov: „O hnutí žen maďarských“.[30]

Česky v Predlitavsku sa podobne vymedzovali voči Nemkám a dištancovali sa od celorakúskeho ženského hnutia, ktorému vytýkali jeho nemecký charakter. Najvýraznejším znakom tohto protestu bolo

ignorovanie rakúskych spolkových centrál i všerakúskeho zväzu ženských spolkov, do ktorých české spolky demonštratívne nevstupovali. Naopak, v roku 1897 založili strešnú organizáciu českých ženských spolkov (Ústřední spolek českých žen) a plánovito sa snažili vytvoriť sieť slovanských ženských spolkov v Rakúsko-Uhorsku.[31] Podobne ako reagovali jednotlivé navzájom si konkurujúce a o politickú moc zápasiace nacionalizmy resp. národné hnutia v Uhorsku, vyhrotila sa situácia v Predlitavsku najmä od 80. rokov 19. storočia, keď sa posilnili pozície českej politiky v rakúskom sneme. Ako sa trefne vyjadrila rakúska historička Gabriella Hauch, pri presadzovaní rovnakých záujmov ženskej emancipácie, napríklad povolenia ženám študovať na univerzite, národnostne rozdelené spolky (české a nemecké) „maširovali“ oddelene za spoločný cieľ“.[32] V neskoršom období dokázali národnostné rozpory prekonať iba výnimočne – napríklad pri príležitosti zvolenia prvej ženy (Boženy Kunětickej-Vikovej) do českého zemského snemu.[33]

Tesne pred prvou svetovou vojnou Ženský svět ešte striktnejšie oddelil maďarské ženské hnutie od slovenského, v paralele s česko-nemeckými pomermi v Predlitavsku: „[...] mluví-li se o ženském ruchu v Uhrách, není tím nikterak míněn ruch slovácký [slovenský] neb jiné slovanské národnosti, tak jako pod název ruchu rakouského nezahrňujeme ruch český, moravský a jiný slovanský“. Naproti tomu – “O Slovákku víme, že pod těžkým jařmem maďarské vlády obrací svůj zřetel k lidovému průmyslu a ke školství a pomocí jeho organizace snaží se působit na lid. Spolek je Živena v Turčanském Sv. Martině, vydávající stejnojmenný list, a Slovenská Lipa, akciový podnik pro domácí průmysl a prodej”.[34]

Podobne odmeraný a do veľkej miery ignorantský bol oficiálny postoj Maďariet voči Češkám a Slovenkám. Príležitostne prejavili, že majú o nich vedomosti, o úspechoch českého ženského hnutia sa vyjadrovali uznanlivo a nehládali na národnostné rozpory presadzovali rovnaké požiadavky emancipácie žien. Vo vzájomných vzťahoch však prevážila konkurencia a národnostné rozpory, ktoré sa najvypuklejšie prejavili v súvislosti s organizovaním VII. kongresu Medzinárodnej aliancie za volebné právo žien v Budapešti v roku 1913. Pre organizátorky kongresu bola okrem propagácie volebného práva žien prvoradá reprezentatívna stránka kongresu. Cieľom bolo prezentovať Uhorsko ako modernú a vo všetkých oblastiach vyspelú krajinu. Preto boli národnostné konflikty, ktoré sa tu prejavili vo vzťahu k českému, slovenskému, ale aj poľskému ženskému hnutiu, utlmené osvedčenou taktikou: ignoráciou a zmetením zo stola.

„Vlastnými muži nepripustené k slovu“

Pred prvou svetovou vojnou už nadobudol diskurz o poslaní žien a ženskej emancipácii nový charakter: aj na stránkach slovenskej tlače sa pripustilo publikovanie spektra rôznych, aj dovtedy celkom neprijateľných radikálnych názorov, a to čoraz viac z pera žien. V každodennom živote, predovšetkým v malomestskom prostredí, však niekedy naozaj ostro narážali na antifeministické prostredie. Slovné argumenty, ale aj antifeministické prejavy v bežnom živote, boli aj naďalej založené na morálnom znevažovaní emancipovaných (predovšetkým vzdelaných) žien. Za vybočenie z tradičnej normy ženskej roly si vyslúžili kritiku, že si neplnia úlohy, vyplývajúce z poslanca ženy (manželky, matky a dobrej hospodárky). Najviac sú známe okolnosti súkromného života Hany Gregorovej, ktorá trpko spomínala na praktiky spoločenskej kontroly v Martine. Od ignorácie, cez výsmech, ohováranie až po otvorené verejné protesty, vrátane osobných invektív, mali veľký dosah na osobný život. Hoci mala Gregorová zástancov, otvorene negatívny postoj Vajanského – z postu jeho autority – bol pre ňu rozhodujúci. Najmä preto, že si ani on neodpustil využiť podobné praktiky. Podľa Gregorovej spomienok tak urobil viackrát, rozruch vyvolala najmä epizóda, pri ktorej si Vajanský pred Gregorovou na znak protestu odplul. Rovnako za údajne zachoval aj voči obhajkyňi emancipácie Marke Ivankovej – Pietrovej, pričom ju okorenil hanlivou poznámkou: „Fuj, baba, femina!“.[35] Dobová politická kultúra tolerovala aj oveľa horšie prejavy nesúhlasu, pre ženu však znamenalo spochybňovanie jej morálnej bezúhonnosti spoločenskú degradáciu. V diskusii v tlači však už zaznievali otvorené hlasy za dôraznú emancipáciu slovenských žien. Protichodné názory svedčia tiež o tom, že jej účastníci boli pripravení a ochotní na takúto konfrontáciu. Predtým bola pre slovenské prostredie typická práve jej absencia. Verejne prezentovať radikálne názory bolo neprijateľné.

V otázke, či sa má ženám definitívne otvoriť prístup k politike, teda či im udeliť volebné právo, rozhodli znova národné záujmy. V konkurencii rôznych politických síl dospeli napokon aj slovenskí politici k presvedčeniu, že slovenské ženy by mali dostať volebné právo a posilniť volebnými hlasmi ich pozíciu. Požiadavku všeobecného volebného práva aj pre ženy, zaradila do volebného programu Slovenská národná strana v roku 1913. Okrem toho deklarovala, že je za právo žien na štúdium všetkých stupňov, i za „hospodársku rovnosť muža a ženy, že by žena nebola horšie platená len preto, že je žena“.[36] Nasledovala výzva k slovenským ženám, aby sa aktívne zúčastňovali na slovenskej politike, v ktorej sa apelovalo zase nevyhnutnosťou naplňovať rolu matky, manželky a vlastenky: „Veď účinkovať za národ nie je

nežensky, práve je to ušľachtilou, prirodzenou povinnosťou každej i duchom žijúcej ženy - tým viac je to naliehavou povinnosťou prebudených žien ubíjaného národa, ktorému len láska, zaujatosť a práca všetkých svojich príslušníkov môže dobyť podmienky dôstojného jestvovania. [...] Naše 'ženské hnutie' nech sa javí predovšetkým v pochopovaní a napomáhaní našich národných záujmov a v ušľachtilej súčinnosti na tom poli s našimi mužmi." Objavuje sa tu však nový významný argument. Na politiku, dovtedy prísne stráženú doménu mužov, mali vraj ženy reálny dosah aj predtým: "[...] I pri vyslaneckých voľbách, kde naše ženy z ľudu vedia sa tak čisto oduševniť za vec národnú, že právom môžeme byť pyšní na ne, musíme si ich vážiť a obľúbiť. Ony sú veľkým faktorom pri voľbách, hoci nemajú volebného práva. Tým viac môžeme sa spoliehať, že ak ho časom obsiahnu, sväto vynaložia ho k dobru národnej veci, tak ako svoje pasívne volebné právo použily tejto jari naše mošovské obchodníčky, keď svojimi hlasmi dopomohly k víťazstvu slovenských kandidátov pri voľbe do prešporskej kupeckej a priemyselnej komory." [37]

Nezvratný prelom znamenala pre rodové vzťahy v rodine a spoločnosti prvá svetová vojna. Mimoriadna situácia donútila ženy prevziať povinnosti mužov v rodine i vo vojnovej ekonomike. Prelomili tradičné bariéry medzi „mužskou“ a „ženskou“ sférou pôsobnosti, keď nastúpili do profesií a zamestnaní, predtým vyhradených mužom. Vojna zmenila názory na ženu a na jej miesto vo verejnom živote. Tam, kde sa predtým diskutovalo (napr. či môžu učiteľky vyučovať aj na chlapčenských školách), sa ženy presadili naplno. To isté platilo pre rôzne pracovné pozície v úradnej správe a v obchode. Nový pohľad na úlohu a miesto žien v slovenskej spoločnosti prinášali najmä Dennica a Živena, ale aj Ľudové noviny. [38] Zásluhy žien v štátom vyžadovanej „službe vlasti“ začali verejne oceňovať aj dovtedajší zástancovia tradičných patriarchálnych vzťahov. Rozšírenie volebného práva pre ženy sa pokladalo za reálnu súčasť pripravovaných reforiem, ktoré sú pre budúce spoločenské usporiadanie nevyhnutné. Keď poslanec Giesswein vystúpil v decembri 1915 v uhorskom parlamente s prejavom o nevyhnutnosti dať ženám volebné právo, ako jediný sa otvorene pridal na jeho stranu Ferdiš Juriga. Tvrdil, že osobne bol vždy zástancom volebného práva pre ženy, keďže ženy osvedčili svoj vplyv na politiku, najmä počas volieb. Opakoval argument, že vo vojne ženy potvrdili schopnosť samostatného rozhodovania a aj touto formou je potrebné oceniť ich zásluhy vo vojne: „Áno, žena vie pracovať rovnako ako muž, žena vie odvádzať také isté dane ako muž, prečo by teda nemala také isté slovo aj v politike? Hádám [pretože] politike nerozumiem. Hovorím, že jej rozumie oveľa lepšie než muž, pretože žena je oveľa lepším politikom, než muž. [39] Veď pri voľbách by veru nezvolili ani jedného kandidáta, keď by sa nepáčil ženám - iba ak by utratil tisíce mužom na alkohol. Potom je spravodlivé, a uľahčuje to aj službu v rozličných povolaniach, aby ženy smeli stále viac pôsobiť ako pracovné sily na mnohých dráhach, napr. aj ako úradníčky, v oblasti výroby atď. Veď je to len predpojatosť veriť, že žena nie je súca na tieto povolania; je to taká istá predpojatosť, aká kedysi vládla voči otrokom, ktorých urodzení páni nijako nechceli so sebou zrovnoprávniť, ako keby oni mali inú krv, než urodzení ľudia.“ [40]

Protirečivosť postojov slovenskej politiky voči zrovnoprávneniu žien sa najvýraznejšie prejavila na sklonku vojny. Naplno sa ukázalo, že napriek verejným prejavom o rovnocennosti ženy a muža v oblasti rodinnej, ekonomickej, vo vzdelaní i v politike, napriek spoločným zásluhám o „vlast a národ“, slovenskí politici s reálnym spolurozhodovaním žien v politických záležitostiach nepočítajú. V čase bezprostredných príprav Martinskej deklarácie a rokovaní o vytvorení Československa v Martine zaslala Ľudmila Podjavorinská žiadosť, adresovanú slovenským politikom, aby sa ženy mohli zúčastniť na tomto dôležitom politickom rozhodnutí. Podjavorinská - orientácia ktorej sa aj vzhľadom na jej názorové rozpory s Hanou Gregorovou pokladaná za vyslovene konzervatívnu - v nej argumentovala tradičným spôsobom. Teda tým, že ženy naplnili úlohy, ktoré sa od nich očakávali: „V [národnej] porobe a utrpení žena pospolitá s tým istým horúcim precítením, čo i muž, prežívala ťažké momenty. S tým istým porozumením, s tou istou hotovosťou ku svätej obeti, s tou istou páľčivou túžbou po vymanení sa z poroby.“ Upozornila tiež, že slovenské ženy nikdy neporušili najvyšší cieľ „národnej jednoty“: „Feministický prúd, stavajúci ženu proti mužovi, nezasiahol do duše Slovenky. Lebo nad všetky ciele najsvätejší bol nám záujem národného existovania. Za ním šly sme s mužom ruka v ruku.“ Preto - tvrdila - majú ženy rovnaké zásluhy, ako muži: „Československý štát, sťa útvar demokratický nepochybne dá i žene tie občianske i politické práva čo mužovi. My ale chceme byť už i pri zakladaní uholného kameňa československého štátu. Prosíme Vás, dovoľte nám zasadniť medzi Vás, byť členmi Národnej Rady! Sme verné dcéry slovutných otcov a hrde matky hrdinských synov - sme hodné zasedať medzi Vami!“ [41]

Pozadie organizovania národných podujatí, predvolebných a volebných zhromaždení i príprav publikácií odhalí prítomnosť žien, ktoré mali tieto akcie často „logisticky“ na starosti. Na skutočnosť, že slovenské ženské hnutie bolo dostatočne vyspelé, poukazuje aj rozdielny tón otvoreného listu, ktorý adresovala Podjavorinská pri tej istej príležitosti ženám: vecný, vyzývajúci ku konkrétnej práci a krokom, okrem iného k voľbám zástupkyň, ktoré mali požiadať o členstvo v miestnych pobočkách Slovenskej národnej rady. [42] Ako celú situáciu komentovala Gregorová, vládla „voči ženám na Slovensku ešte veľká

predpojatost'. Márne sme sa chceli zúčastňovať na poradách, na ktorých bola vynesená slovenská deklarácia, márne Ľudmila Podjavorinská v otvorenom liste volala, aby sa s nami rávalo. Nepustili nás do Tatra banky, kde sa rozhodovalo o budúcnosti celého národa. Chodili sme pred budovou ako vyhostené, vlastnými mužmi nepripustené k slovu." [43]

Dejiny slovenských žien v širšom kontexte

Širší pohľad na dejiny emancipácie a ženského hnutia na Slovensku umožňuje korigovať doterajšie závery o jeho izolovanosti a konzervatívnom charaktere. Tento poznatok podporuje aj hlbšia analýza rôznych názorových skupín v dobovom slovenskom diskurze. V slovenskej spoločnosti skutočne prevažovali vo verejnej debata konzervatívne názory na poslanie ženy, avšak aj v rámci neho možno sledovať posuny. Práve často ostro formulovaná konfrontácia tradičných predstáv s liberálnejšími názormi (najčastejšie z úst mladšej generácie) naznačuje, že úpenlivá snaha zachovávať tradičný model rodového usporiadania spoločnosti už nezodpovedala realite. Pri výskume je preto vhodné zamerať sa najmä na proces diferenciacie názorov na území Slovenska a venovať pozornosť aj doteraz obchádzaným ideovým prúdom a osobnostiam.

Ako sme už naznačili, zasadenie aktivít slovenskej intelektuálnej elity do kontextu reality multikultúrneho Uhorska odhalí množstvo vzájomných kontaktov a vplyvov. Nevzdávať sa širšieho rámca Uhorska resp. habsburskej monarchie znamená nevzdávať sa spoločných udalostí a medzníkov, ktoré výrazným spôsobom posúvajú naše chápanie procesu (nielen) ženskej emancipácie. Širšia optika otvára možnosti kvalitnejšej komparácie a pomáha lepšie pochopiť „oslobodzovanie“ žien v kontexte zrovnoprávňovania rôznych skupín – konfesiónálnych, etnických, politických - v procese utvárania občianskej spoločnosti.

Umožňuje tiež objasniť proces emancipácie žien vo vzťahu k nacionalizmu. Nacionalizmus na jednej strane otvoril ženám cestu k vzdelaniu a do politického života, ale iba do určitej miery – pod stálym tutorstvom muža. Meštiansky koncept rodiny a rodového usporiadania prevzala aj slovenská elita, ženy sa v ňom mali zároveň stať upevňovateľkami národnej identity. Pre slovenské prostredie (i pre celú habsburskú monarchiu) 19. storočia platí, že pri úvahách o ženskej emancipácii jej boli vždy nadradené národné záujmy. Ak sa mala žena vzdelávať, tak aby presadzovala národnú výchovu, ak mala vstúpiť do politiky, tak iba v národnom záujme. A hoci nacionalizmus mal podiel na ceste žien k práci vo verejnej politickej sfére aj v slovenskej spoločnosti, práve tu možno hľadať korene a hranice jej konzervativizmu. Netreba zabúdať, že podstatnou podmienkou emancipačného procesu zostáva stupeň demokratizácie spoločnosti. Uhorsko a habsburská monarchia v tomto zmysle nedokázali zrovnoprávniť pred zákonom a v politických právach svojich občanov, a to bez ohľadu na pohlavie. Pre ženy to však často znamenalo dvojité znevýhodnenie, ktoré sa podarilo postupne odstrániť až uplatňovaním demokratických zásad Československej republiky. Slovom Gregorovej: „Boly sme ženami zotročeného národa a otroctvo to nás držalo i v osobnom živote. Dnes [v Československu] v podobnom prípade, politickou slobodou uvoľnené krídla zatrepotaly by silným protestom." [44] A tento rozdiel bol pre postavenie žien v spoločnosti najpodstatnejší.

Poznámky

[1] MARÓTHY-SOLTÉSZOVÁ, Elena: Ženská otázka a mravnosť (Dokončenie). Živena, 4, 1913, 7, s. 203-204.

[2] Tamže, s. 206.

[3] HEČKO, Pavol: Určenie ženy, v duchu a v svetle kresťanskej pravdy uvážené. In: Živena. Národný Almanach. Turč. sv. Martin : Živena, 1872, s. 131-167, tu 138-140.

[4] KOWALSKÁ, Eva: Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku. In: LENGYELOVÁ, Tünde (Ed.): Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 236-237.

[5] Bližšie o vzdelávaní pozri KODAJOVÁ, Daniela: Vzdelávanie dievčat - možnosti a limity uplatnenia. In: ČADKOVÁ, Kateřina - LENDEROVÁ, Milena - STRÁNIKOVÁ, Jana (Eds.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie. Pardubice, 2006 (v tlači); KODAJOVÁ, Daniela: Vzdelávanie dievčat v rodinách slovenských národovcov. In: Histórie žien, Aspekt 2006 (v tlači).

[6] K dejinám spolku Živena zostávajú základnými prácami VOTRUBOVÁ, Štefana: Živena, jej osudy a práca. Martin : Živena, 1931; TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila: Živena - spolok slovenských žien. Bratislava : Epoque, 1969.

[7] GREGOROVÁ, Hana: Slovenka pri krbe a knihe. Praha, 1929, s. 226.

[8] GREGOROVÁ, Hana: Memoáre. Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice Martin (ďalej SNK-ALU), fond Jozef Gregor Tajovský a Hana Gregorová, sign. 43 EE1, s. 185-186. Citovaný úryvok nebol uverejnený v publikovanej verzii Gregorovej memoárov, porovnaj GREGOROVÁ-PRÁŠILOVÁ, Dagmar (Ed.): Hana Gregorová: Spomienky. Bratislava : Tatran, 1979.

[9] Pozri napr. KUPČOKOVÁ, Marienka: Žena a povolanie. Dennica, 1913, 7, s. 174-175 a ďalšie.

[10] GREGOROVÁ, H.: Slovenka pri krbe a knihe, s. 229.

[11] Bližšie pozri MANNOVÁ, Elena: Dobročinné spolky a konštruovanie kolektívnych identít. In: MANNOVÁ, Elena - CSÁKY, Moritz (Eds.): Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava : AEP, 1999, s. 195-212; MANNOVÁ, Elena: Ženské spolky v plurikultúrnom prostredí. Na príklade Slovenska v 19. storočí. Referát na konferencii „Stowarzyszenia kobiece i kobiety w stowarzyszeniach. Przemiany form uczestnictwa w życiu publicznym na ziemiach polskich do 1918 roku na tle porównawczym“, Mądralin, 19. - 21. 6. 2006. (v tlači); MANNOVÁ, Elena: Verejnosť verzus rodinný krb? Ženy v spolkoch na Slovensku v 19. storočí. V tomto čísle.

[12] Základnými prácami sú prehľadné staršie monografie Katalin Nagyné Szegvári. Novšie práce rakúskej historičky Susan Zimmermann sa zameriavajú hlavne na politickú emancipáciu žien v období dualizmu. Pozri NAGYNÉ SZEGVÁRI, Katalin - LADÁNYI, Andor: Nők az egyetemeken. I. Küzdelmek a nők egyetemei tanulmányaiért. Budapest : Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1976; NAGYNÉ SZEGVÁRI, Katalin: Út a nők egyenjogúsághoz. Budapest : Kossuth, 1981; NAGYNÉ SZEGVÁRI, Katalin: A női választójog külföldön és hazánkban. Budapest, 2001; ZIMMERMANN, Susan: Die bessere Hälfte? Frauenbewegung und Frauenbestrebungen in Ungarn und in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Budapest : Napvilág, 1999, ako aj ďalšie jej práce. Najnovšie ZIMMERMANN, Susan: Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Königreich Ungarn. In: RUMPLER, Helmut - URBANITSCH, Peter (Eds.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VIII./1. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006.

[13] Najmä za názory, publikované v prácach FEJES, Johann von: Hat sich das männliche oder das weibliche Geschlecht um die Menschheit mehr verdient gemacht? Zum Vortheile des weiblichen beantwortet von Johann von Fejes. Pesth : Bey Joseph Eggenberger Buchhändler, 1808; FEJES, Johann: Die ungarische Staatsbürgerin. Ihre Pflichten und Rechte nach den ungarischen Gesetzen dargestellt. Pest, 1812.

[14] MÁDAY, Andor: A magyar nő jogai multban és jelenben. Budapest : Athenaeum, 1913, najmä kapitola IV. (A magyar nők jogaiért folytatott küzdelem), s. 129-205.

[15] Ako zástancu univerzitného štúdia žien na prelome 60. a 70. rokov 19. storočia uvádza maďarská historiografia dr. Ľudovíta Markušovského, porovnaj NAGYNÉ-SZEGVÁRI, K.: Út a nők egyenjogúsághoz, s.

90.

[16] Ide o spis „A magyar anyáknak az országgyűlésre egybegyűlt Ország Nagyjai s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések“, ako autor sa uvádza Péter Bárány.

[17] Memorandum Požiadavky radikálnych uhorských/maďarských žien z apríla 1848. Jeho text (a ďalšie dokumenty k dejinám emancipácie žien v Uhorsku) je publikovaný v chrestomatii FÁBRI, Anna: A nő és hivatása. Szemelvények a Magyarországi nőkérdés történetéből 1777-1865. Budapest: Kortárs, 1999, s. 220-222. V origináli i v anglickom preklade ho uverejnil americký historik R. Nemes, porovnaj NEMES, Robert: Women in the 1848-1849 Hungarian Revolution. Journal of Women's History, 13, Autumn 2001, 3, s. 193-207.

[18] Nagyné-Szegvári ho nazýva kresťansko-sociálnym resp. kresťansko-feministickým ženským hnutím, porovnaj NAGYNÉ-SZEGVÁRI, K.: Út a nők egyenjogúsághoz, s. 105.

[19] Pri svojom vzniku združoval 43 spolkov, roku 1913 až 93. Národnostné spolky však túto centrálu spravidla bojkotovali.

[20] O vplyve kresťansko-konzervatívnych organizácií svedčí aj počet členiek Krajinského zväzu úradníčok: po vzniku rýchlo dosiahol vyše 1000, roku 1913: 4000; 1917: zhruba 6000. Od roku 1907 začal zakladať miestne filiálky, ani jedna však nebola na území Slovenska.

[21] NAGYNÉ-SZEGVÁRI, K.: Út a nők egyenjogúsághoz, s. 95-99.

[22] Združenie založili R. Schwimmer a V. Glücklich v decembri 1904, a to vyčlenením z Krajinského spolku úradníčok, v ktorom pôsobili ako funkcionárky.

[23] R[ozs].SCH[WIMMER]: Österreich-Ungarn. Feministinnenverein. Berliner Tagblatt, 31. 12. 1904. Magyar Országos Levéltár Budapest (MOL), P 999, Feministák Egyesülete, Sajtókönyv 1, pagina 4.

[24] NEVELŐ, Irén: A háború és a magyarországi munkásság 1914-1917. Budapest : Kossuth, 1980, s. 52-53; GLOSÍKOVÁ, Viera: Handbuch der deutschsprachigen Schriftsteller aus dem Gebiet der Slowakei. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995; ĎURANOVÁ, Ludmila - ŠOURKOVÁ, Anna - TÁBORECKÁ, Alena (Eds.): Lexikón slovenských žien. Martin : Slovenská národná knižnica, 2003, s. 71-72.

[25] Bližšie pozri DUDEKOVÁ, Gabriela: Medzinárodné aktivity žien na prelome 19. a 20. storočia a VII. kongres Medzinárodnej aliancie za volebné právo žien v Budapešti roku 1913. Referát na konferencii „Stowarzyszenia kobiece...“, pozn. 10.

[26] Napríklad Dennica uverejnila článok jeho člena, pozri EGO: Myšlienky o feminisme. Dennica, 1913, 7, s. 165-166. Článok, ktorý sa začína slovami: „Asi päť rokov - odkedy som členom Feministického Sdruženia...“, preložila z maďarčiny T[atiana]. Š[tefanovičová].

[27] Podľa evidenčnej knihy členov Združenia doň vstúpila v apríli 1917, pozri MOL, P 999 Feministák Egyesülete, 13 doboz, 32 tétel, zv. 1 (Törzskönyv III.), poradové č. 2092.

[28] GREGOROVÁ, H.: Slovenka pri krbe a knihe, s. 234.

[29] GREGOROVÁ-PRÁŠILOVÁ, D. (Ed.): Hana Gregorová. Spomienky, s. 148, 227n.; GREGOROVA, Hana: Magyar asszonyokhoz. Turócszentmárton. A Nő, č. 10, 22. 10. 1918, s. 128-9.

[30] Ze ženských snah a ženské práce. O hnutí žen maďarských. Ženský svět, 7, 5. 4. 1903, č. 7, s. 79; O hnutí žen maďarských. (Dokončení). Tamže, 7, 20. 4. 1903, č. 8, s. 99-100.

[31] Roku 1897 zorganizovali v Prahe prvý „Sjezd žen československých“, p. BADER-ZAAR, Birgitta: Frauenbewegungen und Frauenwahlrecht. In: RUMPLER, H. - URBANITSCH, P. (Eds.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band VIII/1, s. 1005-1027.

[32] HAUCH, Gabriella: „Arbeit, Recht und Sittlichkeit“ - Themen der Frauenbewegungen in der Habsburgermonarchie. In: Tamže, s. 965-1003, tu 961.

[33] Podrobnejšie k okolnostiam zvolenia B. Kunětickej-Vikovej pozri KOŘALKA, Jiří: Zvolení ženy do Českého zemského sněmu roku 1912. In: PEŠEK, Jiří - LEDVINKA, Václav (Eds.): Žena v dějinách Prahy. Ed. Dokumenta Pragensia XIII. Praha : Scriptorum, 1996, s. 307-320.

[34] STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, Olga: Ženský ruch v cizině. (Referát sjezdu Svazu ženských spolků českých v Praze). Ženský svět, 17, 5. 11. 1913, č. 14, s. 260.

[35] Obe epizódy uvádza Gregorová v memoároch, pričom sa odvoláva na list M. Ivankovej-Pietrovej z 9. 1. 1935: „A pamätáš, ako si Vajanský odplul pred Tebou, a zakrátko nato, keď som po mužovej smrti lepila dohromady článok do Národného hlásnika a Vajanský ma stretol v tlačiarňi, obrátil sa, tiež si odplul a povedal: 'Fuj, baba, femina!'“, pozri GREGOROVÁ-PRÁŠILOVÁ, D. (Ed.): Hana Gregorová: Spomienky, s. 164. V pozostalosti H. Gregorovej sa však citovaný list nenachádza (SNK-ALU) , fond J. G. Tajovský a H. Gregorová, sign. 43 H5 a 43 H6.

[36] GREGOR, Jozef: Výklad programu SNS. [1913], s. 11-13; ŠTEFÁNEK, Anton: Robotnícka otázka. Tamže, s. 56.

[37] Rôzne správy. Slovenským ženám. Živena, 4, 1913, 6, s. 185-186.

[38] Pozri najmä sériu článkov na pokračovanie BUKOVINSKÝ: Spoločenská situácia žien dnes a ich zástoj po vojne. Živena, 7, 1916, 9, s. 180-nasl.; Výchova dievčat. Živena, 8, 1917, s. 18-19; Moderné ženy. Tamže, č. 4-6, s. 112-114; Ešte jedna „otázka“ (rubrika Otázky a odpovede.) Tamže, č. 10-12, s. 174-177 atď. Zaujímavé sú príspevky F. Jurigu o ženách, uverejňované v Slovenských ľudových novinách, publikované tiež súborne: JURIGA, Ferdiš: Písma, ktoré počas krvavej sveta potopy napísal Ferdiš Juriga, slovenský ľudový vyslanec. Sväzok I., II. Prešporok : Nakladateľský kníhtlačiarsky, kníhkupecký spolok [1916, 1919].

[39] Tento výrok vyvolal - podľa záznamu parlamentného prejavu - veselosť v sále.

[40] Z prejavu F. Jurigu na 563. zasadaní Uhorského parlamentu, 15. 12. 1915. In: Az 1910 évi június 21-ére hirdett Országgyűlés Képviselőházának naplója. Huszonhetedik kötet. Budapest : Athenaeum, 1916. 563. országos ülés 1915 december 9-én, csütörtökön, s. 369-370.

[41] Citované podľa GREGOROVÁ, H.: Slovenka pri krbe a knihe, s. 232-233.

[42] Tamže, s. 233-234.

[43] GREGOROVÁ- PRÁŠILOVÁ, D. (Ed.): Hana Gregorová: Spomienky, s. 228.

[44] Tamže, s. 237.

Emancipation and women's movement in Hungary

(Outcomes of the recent research and the options for the future)

Abstract

The recent historic research of the women's movement in Slovakia changes the traditional image of its conservative character and small influence in the society. Taking into account the broader view of the whole Hungary, the research changes significantly the image and periodisation of the Slovak women's emancipation process. In comparison with the results of Hungarian, Czech and Austrian historiography, the multiple common milestones and personalities are demonstrated.

Women from Slovakia constituted the element of fairly mature women's movement of Hungary, which was divided on the edge of 19th and 20th centuries into several streams by the way of thinking (Christian-social, social-democratic, radical). Nationalism significantly inspired the women's movement and women's emancipation in the Habsburg monarchy. On one hand, women got the better access to the education, and opened the way to the politics, on the other, nationalism limited the women; they were supposed to act in public and politics only in the interest of the nation and as a companion of a man. Although the Slovak politicians incorporated the voting rights for women in the 1913 election programme, the happenings around establishment of the Czecho-Slovak Republic have proven that they did not consider the real political decisional power for women. The final break in the women's emancipation was brought by the new Czecho-Slovak Republic in 1918, which was based on democratic foundations and equality of genders anchored in the constitution.